

LIETUVOS SĄVARTYŲ ŽMONĖS KAIP VIENA IŠ ATLIEKŲ RINKĖJŲ ATMAINŲ

Donata Petružytė

Vilniaus universitetas, Socialinių tyrimų institutas

Įvadas

Visais istoriniais periodais kiekvienoje kultūroje egzistavo grupė žmonių, vienokiu ar kitokiu būdu savo pragyvenimo šaltinį siejančių su visuomenės atliekomis. C. A. Zimring teigia, jog „senų daiktų radimo ir naudojimo praktika yra tokia išplitusi ir sena kaip pati civilizacija“ (Zimring, 2005, p. 13). Priklausomai nuo atliekų šalinimo ir tvarkymo sistemos konkrečioje šalyje konkrečiu periodu, toji grupė įgyja skirtingą „pavidalą“. Tai ir besivystančių šalių miestų šiukšliautojai, ir samdomi modernių sąvartynų rūšiuotojai Vakarų šalyse. Nereikėtų manyti, kad ši grupė yra nereikalinga. Ji užima ir išnaudoja tam tikrą ekonominę nišą. Kaip teigia M. Medina, *šiukšlių rinkimas egzistavo ir vaidino svarbų vaidmenį ekonomikoje šimtus metų* (Medina, 2007, xi).

Daugelyje pasaulio šalių, ši visuomenės grupė sulaukė gausaus žurnalistų, karitatyvinės veiklos organizatorių ir savanorių susidomėjimo, tačiau menkai tepatraukė socialinių mokslų atstovų dėmesį. Daugiausia šios visuomenės grupės tyrimų yra atlikta Lotynų Amerikos ir Azijos besivystančiose šalyse. Ypatinga gausa išsiskiria tyrimai Indijoje. Vis dėlto didžioji dalis jų yra nukreipta į miestų šiukšliautojus, menkai akcentuojant sąvartynuose dirbančius žmones.

Lietuvoje šios visuomenės grupės tyrimų yra labai mažai. Galima paminėti tik A. Gonak bakaluro darbą, kurio pagrindu buvo publikuotas nedidelės apimties straipsnis „Sąvartyno gyventojų bei jų lemiančių socialinių ir ekonominių veiksnių vertinimas“ (2006).

Straipsnio tikslas – apibūdinti Lietuvos sąvartynuose dirbusius žmones, kaip vieną iš visuomenės grupės atmainų, kuri šiandien vadinama „atliekų rinkėjais“. Straipsnio tema labiau pažintinė ir istorinė negu praktinė, nes nuo 2009 m., reformavus Lietuvos atliekų tvarkymo sistemą, ši visuomenės grupė – sąvartynuose dirbę atliekų rinkėjai – beveik išnyko.

Tyrimo metodas. Straipsnyje pristatomi etnografinio tyrimo¹, atlikto Lietuvos sąvartynuose 2006–2008 metais, rezultatai. Tyrimas atliktas taikant bendruosius etnografinio tyrimo metodo principus ir taisykles, t. y. atliktas lauko tyrimas, siekiant suprasti konkrečios žmonių grupės kultūrą. Pagrindinės duomenų formos: stebėjimo užrašai, interviu įrašai,

¹ Duomenys šiam tyrimui rinkti bendradarbiaujant su režisieriumi ir operatoriumi Mindaugu Survila.

tyrimo proceso refleksijos. Duomenys analizuoti dalinai remiantis klasikinės grindžiamosios teorijos duomenų analizės principais.

Atliekų rinkėjai: terminai, apibrėžimai, tipai

Visuomenės grupė, kurios darbas ir pragyvenimo šaltinis vienokiu ar kitokiu būdu yra susijęs su atliekomis, anglų kalboje įvairiai įvardijama. Populiariausias terminas yra *scavengers*. Tačiau taip pat vartojami tokie žodžiai kaip *ragpickers*, *waste pickers*, *garbage pickers*, *collectors* ir *pan*. Prancūzų kalboje vartojami 2 terminai: *recuperateurs*, *chiffonniers*, vokiečių – *lumpensammler*. Lietuvių kalboje šiai visuomenės grupei priklausantiems žmonėms įvardyti tinkami terminai: *atliekų rinkėjai*, *šiukšlių rinkėjai* arba *šiukšliautojai*.

Kas gi yra atliekų rinkėjai? Atlikto tyrimo kontekste būtų galima siūlyti tokį apibrėžimą: *tai žmonės, kurie iš šiukšlių srauto išrenka bei surūšiuoja pakartotinai naudotinas atliekas ir jas 1) patys vartoja arba 2) naudoja prekybiniams mainams (kaip daiktus ar kaip antrines žaliavas)*. Mokslinėje literatūroje galima rasti ir kitokių apibrėžimų. Pavyzdžiui, D. Sicular (1992) teigia, kad terminu *scavengers* įvardijami žmonės, užsiimantys įvairiomis veiklomis, susijusiomis su atliekų tvarkymu (1992, p. 16). Tai platesnis apibrėžimas, apimantis ne tik savarankiškai organizuotą atliekų rinkimą bei rūšiąvimą, gaunant iš šios veiklos pelną, bet ir bet kokią samdomą šiukšlių tvarkymo darbą. Dar platesnę perspektyvą atvertų bandymai apibrėžti ne žmonių grupę, o patį reiškinį – atliekų rinkimą ir rūšiąvimą, siekiant jų pakartotino panaudojimo. M. Medina, atlikęs tarptautinius palyginamuosius tyrimus, terminui *scavenging* priskiria ne tik aukščiau paminėtus, bet ir tokius reiškinius, kaip:

- Organinių atliekų rinkimą ir naudojimą (pavyzdžiui, išmatų, maisto atliekų ir dvėsenos naudojimą trąšoms, šlapimo – salietros, o vėliau ir parako gamybai).
- Sendaikčių pardavinėjimą ar mainymą.
- Naudotų daiktų turgus ir parduotuves.
- Efektyvaus resursų naudojimo kultūrą, kuomet stengiamasi maksimaliai išnaudoti bet kokias vertingas atliekas, taupant dar neeksploatuotus resursus, pirmines žaliavas (būdingą kolonijinei Amerikai, Japonijai Tokugavų dinastijos valdymo periodu ir kt.).

Prie šio reiškinių – vertingų atliekų rinkimo, skirstymo ir pakartotino naudojimo – būtų galima priskirti ir šiuo metu pasaulyje propaguojamą atliekų rūšiavimą.

Taigi šiukšliautojai yra visuomenės grupė, kurios narių pagrindinis darbas ir pragyvenimo šaltinis yra atliekų rinkimas. Ši visuomenės grupė įvairiose kultūrose skirtingais periodais įgyja skirtingas formas².

Pagal atliekų rinkimo vietą gali būti išskiriami šie atliekų rinkėjų tipai: miestų ir sąvartynų šiukšliautojai. Jei sąvartynuose dirbantys žmonės yra labiau homogeniška grupė, tai miestų šiukšliautojai gali būti skirstomi bent į tris rūšis:

- 1) renkantys atliekas gatvėse,
- 2) renkantys atliekas konteineriuose,
- 3) gaunantys atliekų ar panaudotų daiktų iš namų ūkių arba įmonių.

Pagal radinių panaudojimą skiriami tokie atliekų rinkimo tikslai:

- 1) asmeninis vartojimas,
- 2) organinių atliekų pardavimas ūkininkams,
- 3) rastų daiktų pardavimas arba natūriniai mainai,
- 4) antrinių žaliavų pardavimas tarpininkams, vėliau perparduodantiems jas pramonės įmonėms.

Atliekų rinkėjai gali „specializuotis“ ir ieškoti tik vieną paskirtį atitinkančių šiukšlių arba dirbti keliomis kryptimis (pavyzdžiui, ieškoti antrinių žaliavų pardavimui ir daiktų asmeniniam vartojimui). Pagal išrūšiuotų atliekų, skirtų ne asmeniniam naudojimui (t. y. 2, 3 ir 4 tipai) pardavimą, gali būti skiriami šiukšliautojai:

- 1) ieškantys pirkėjų ir išnešiojantys radinius (gaunantys savarankišką pelną),
- 2) parduodantys radinius pastoviems pirkėjams (gaunantys savarankišką pelną),
- 3) samdomi privačių ar valstybinių įmonių (gaunantys pastovų darbo užmokestį už radinius; jie papildomai gali turėti arba neturėti galimybės gauti savarankiško pelno).

Taip pat gali būti skiriamos šiukšliautojų rūšys pagal teisę užsiimti atliekų rinkimu:

- 1) užsiimantys atliekų rinkimu be jokių apribojimų,
- 2) mokantys mokesť už galimybę užsiimti šia veikla (neformaliems lyderiams, privatioms įmonėms ar valstybei).

Šias klasifikacijas galima iliustruoti keliais pavyzdžiais:

- II a. Kinijoje buvo žinomi organinių atliekų rinkėjai, kurie surinkdavo išmatas iš privačių ir viešų išviečių ir parduodavo jas ūkininkams kaip trąšą (Medina, 2007). Indijoje tokia visuomenės

grupė, užsiimanti išskirtinai tik šia darbine veikla, egzistuoja iki šiol (Shachchidananda, 2001).

- Ch. Furedy (1990), rašydama apie Azijos šiukšliautojus, išskiria *keliaujančius rinkėjus*, t. y. tuos, kurie renka įvairius panaudotus daiktus ir vertingas atliekas keliaudami nuo durų iki durų (pirkdami, mainydami ar gaudami dovanai).
- XIX a. antroje pusėje Niujorke egzistavo laivų tvarkytojai. Miesto valdžia ne tik mokėjo atlygį jiems už šiukšlių rinkimo paslaugas, bet ir leisdavo jiems pasilikti radinius bei iš jų gaunamą pelną. Nuo 1878 m. iki 1882 m. miestas panaikino užmokestį šiems žmonėms, tačiau leisdavo pasilikti tai, ką jie rasdavo. Nuo 1882 m. šie žmonės buvo apmokestinti už galimybę rinkti šiukšles (Medina, 2007).
- Dakoje, Bangladešo sostinėje, įmonė atsakinga už atliekų tvarkymą, turi ribotą biudžetą ir negali išvežti iš miesto visų šiukšlių. Dėl šios priežasties atliekoms skirti konteineriai yra perpildyti, o gatvės nuklotos šiukšlėmis. Dakos šiukšliautojai šiame visur esančiame resurse ieško ir atranda pragyvenimo šaltinį. Jie, niekieno nekontroliuojami, dirba visame mieste, rinkdami vertingas šiukšles. Radinius patys vartoja (maistą, drabužius ir kt.) arba parduoda supirkėjams-tarpininkams (popierių, stiklą ir kt.) (Rouse ir Ali, 2001).

Šiame skyriuje aptarti bandymai apibrėžti veiklą, susijusią su atliekomis, jų tvarkymu, rūšiavimu ir pakartotinu panaudojimu, rodo, kad tai yra labai platus reiškinys, į kurį įsitraukia ne tik pavieniai asmenys ar jų grupės, bet ir ištisos visuomenės, valstybės. Daugelis autorių (Medina, 2007; Sachchidananda, 2001; Zimring, 2005) teigia, kad ši veikla lydi žmoniją nuo civilizacijos atsiradimo. Ji yra neatšiejamas vartojimo elementas. Taigi, galima daryti išvadą, kad šiukšliautojų egzistavimas tėra viena iš plataus reiškinio atmainų. Ši visuomenės grupė yra nevienalytė, galinti įgyti daugybę formų.

Atliekų rinkėjai Lietuvoje

Lietuvoje taip pat egzistuoja visuomenės grupė, gyvenanti iš atliekų rinkimo ir rūšiavimo. Galima išskirti bent du jos pogrupius. Tai žmonės, miestų konteineriuose ieškantys vertingų atliekų, bei žmonės, dirbantys sąvartynuose. Pastarieji patys ir įvardija šį skirtumą:

Tunia: Mes aborigenai, a jis bomž.

Donata: O kodėl? Pagal ką čia skirstosi?

Ciklopas: Pagal kategorijas.

Donata: Papasakokit apie kategorijas.

Tunia: Bomža...

Ciklopas: Ubagas, valkiojasi visur.

Tunia: Kuris po konteinerius landžioja.

² Šie kriterijai ir tipai išskirti apibendrinus Zimring (2005), Medinos (2007), Sicular (1992), Furedy (1990), Rouse ir Ali publikacijas.

Ciklopas: A aborigenas vietoj viską ima.

Donata: Kaip? Aborigenas ima viską?

Tunia: Ne, jis ne taip pasakė. Taip. Bomžas tas, kuris konteineriuose sėdi, konteineriuose kapstosi. O mes miškiniai žmonės, tai yra aborigenai.³

Donata: Aišku... O tai reiškia visi, kurie čia [sąvartyne] yra, visi yra aborigenai? O visi, kurie mieste yra – bomžai?

Ciklopas: Nu, taip mes taip skaitom, tarpusavy [A10]⁴.

Sąvartyno žmonės: Vilniaus sąvartyno atvejis

Apie Vilniaus sąvartyne dirbusius žmones nesukaupta jokios statistinės informacijos. Jų srautai nebuvo registruojami. Dėl šios priežasties sunku nustatyti, kiek čia dirbo žmonių. Vienas sąvartyno žmogus, pravarde Gusius, pasakoja: „Ir aš skaičiavau. 270 žmonių priskaičiavau. Daugiau jau mečiau skaičiuot“ [A15]. Kalbantis su sąvartyno žmonėmis, darbininkais ir darbuotojais, iš tiesų teko girdėti įvairių skaičių: 200, 300, 500. Tai susiję ne vien tik su apytikslio skaičiavimo netikslumais, bet ir tuo, kad bendras žmonių, dirbančių sąvartyne, skaičius kito tiek keičiantis metų laikams, tiek bėgant metams, t. y. sezoniškai ir istoriškai.

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad pirmieji atliekų rinkėjai Kariotiškių sąvartyne pradėjo lankytis vos jam įsikūrus – XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje. Ekonominio chaoso, sekusio po nepriklausomybės atgavimo, laikotarpiu dalis sąvartyno žmonių pradėjo čia ne tik dirbti, bet ir gyventi. Šimtams žmonių ši vieta tapo išgyvenimo niša.

Mira: Buvo tie laikai, kai pamemat... nu, sausio 13. Buvo, kad darbų šitų nebuvo, bedarbystė...

Vytas: Labai sunkūs reikalai buvo... A čia vo kaip rojus buvo... Sako, pažiūrėk, atvažiuok, kas čia tokio yra... [A8].

Palaipsniui žmonių, tiek dirbančių, tiek gyvenančių Kariotiškių sąvartyne, vis daugėjo. Apogėjus buvo pasiektas apie 2000 m. Vieno darbininko teigimu, šiuo periodu sąvartyne galėjo būti net iki 500 žmonių: „pilna, juoda kaip varnų buvo“ [traktoristas, U2]. Gusius taip pat prisimena žmonių, dirbusių šiukšlyne, gausą: „Anksčiau gi tiek žmonių... Porą vagonų žmonių važiavo iš Vilniaus į sąvartyną... iš Lentvario... Tai daug. O Jėzus. Jau pirmas vagonas, tai kiti žmonės, šitie vo, kurie į darbą ten važiuoja, jau į vieną vagoną jie nelipa, į pirmą. Žino, kad ten visi šitie, nu, kaip sako, kaip mes – aborigenai“ [A15].

³ Originalus tekstas: *Nea, on ni tak skazal. Tak. Bomž, eta katory v kanteinerach sidit, v kanteinerach kapaet. A my lesnyje liudi, eta aborigeny.*

⁴ Laužtiniuose skliaustuose nurodomas citatos šaltinis, t. y. interviu transkripcijos arba stebėjimo užrašų kodas.

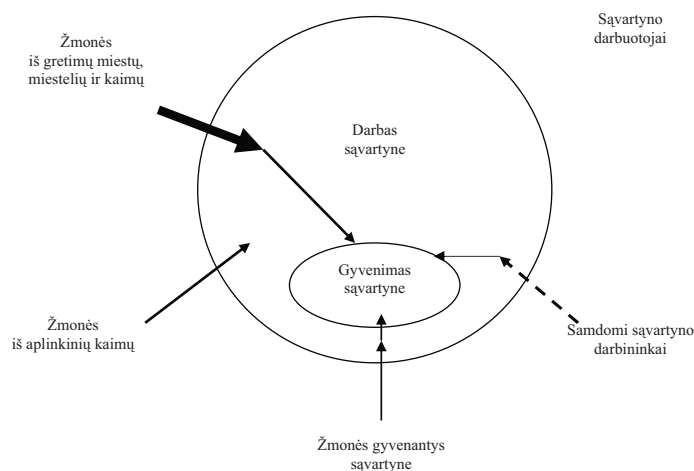
Pastaraisiais metais sąvartyne dirbančių žmonių pradėjo mažėti. Lankantis Kariotiškių sąvartyne 2006 m. vasarą, kalbantis su sąvartyno darbininkais, išaiškėjo, kad bendras šiuo periodu sąvartyne besilankančių žmonių skaičius galėjo siekti 200, tačiau per vieną dieną jų susirinkdavo apie 50, daugiausia – iki 100. Galima būtų išskirti dvi pagrindines žmonių skaičiaus sumažėjimo priežastis. Pirmoji – ekonominės situacijos gerėjimas šalyje, t. y. kitų darbo ir uždarbio alternatyvų atsiradimas. Dėl to kai kurie senbuviai palikdavo sąvartyną, o „naujokų“ ateidavo vis mažiau. Antroji – didelis nelaimingų atsitikimų skaičius sąvartyne. Čia būdavo daug rimtų susižalojimų, neįgalumo ir mirčių atvejų. Kaip aiškina viena sąvartyno moteris, „kas išmirė, kas kitus darbus susirado“ [Ksenia, A1].

Dėl šalyje vykdomos atliekų tvarkymo sistemos reformos Kariotiškių sąvartynas buvo uždarytas 2007 m. pabaigoje. Tačiau paskutiniai eksploatavimo darbai tęsėsi iki 2008 m. kovo vidurio. Tad šiuo periodu šiukšlyne dar būdavo galima sutikti kelias dešimtis ateinančių ar ten pat gyvenančių žmonių. Jų palaipsniui vis mažėjo. Pirmiausia nubyrėjo tie, kurie turėjo kitų alternatyvų darbui. Ilgainiui liko tik tie, kurie neturėjo alternatyvios gyvenamosios vietos. 2008 m. pavasario pabaigoje jų buvo daugmaž 20–30, o rugpjūtį beliko keliolika.

Kokie žmonės dirbo Vilniaus sąvartyne? Negalima pateikti tikslių skaičių, apibūdinančių jų demografines charakteristikas. Tam savu laiku būtų reikėję atlikti statistinius tyrimus. Tačiau remiantis kokybiniais etnografinio tyrimo duomenimis, galima pristatyti keletą apibendrinimų. Sąvartynui veikiant, čia dirbo ir gyveno tiek pavieniai asmenys, tiek poros (sugyventinių ir sutuoktinių), tiek ištisos šeimos su vaikais. Vis dėlto buvo tokių tėvų, kurie savo mažamečių vaikų nesivesdavo į sąvartyną ir net neleisdavo jiems čia ateiti. Buvo ir pavienių vaikų, paauglių, buvo našlaičių. Čia dirbti ateidavo ir pensinio amžiaus žmonės. Tačiau vyraujantis sąvartyno žmonių amžius buvo nuo 30 iki 50 metų. Vyrų ir moterų proporcijos buvo panašios (gal su kiek didesne persvara vyrų pusėn). Vyraujantis išsilavinimas – aukštesnysis, įgytas buvusiuose technikuose ir profesinėse mokyklose. Tiriamųjų, su kuriais teko bendrauti renkant duomenis, gyvenimo sąvartyne laikas varijavo daugmaž nuo 5 iki 20 metų.

Paveikslas atspindi Kariotiškių sąvartyne dirbusių žmonių struktūrą. Skirtingas rodyklių storis rodo atskirų žmonių grupių santykinę proporcijas. Rodyklių kryptys – jų atėjimo į sąvartyną motyvus.

Pagrindinis motyvas, traukęs atliekų rinkėjus sąvartynan, buvo galimybė dirbti ir užsidirbti. *Darbą sąvartyne* sudarė antrinių žaliavų rūšiavimas ir pridavimas supirkėjams; taip pat vertingų radinių ieškojimas.

Pav. Žmonės, dirbę sąvartyne

Didžiausia sąvartyne dirbusių žmonių grupė buvo *žmonės iš gretimų miestų, miestelių kaimų*. Jie čia atvažiuodavo užsidirbti ir pasirinkti reikalingų daiktų. Į sąvartyną šie žmonės kas rytą atvykdavo traukiniu, pėstute, nuosavomis mašinomis ar koku kiotoku būdu iš Lentvario, Grigiškių, Trakų, Elektrėnų, Vievio, Vilniaus, Rykantų ir kt. Atvykę į sąvartyną, persirengę darbiniais rūbais, plušėdavo visą dieną. O vakare vėl keliaudavo namo.

Šių žmonių apsilankymų dažnumas ir bendras kiekis galėjo smarkiai varijuoti. Galima išskirti keletą tendencijų:

- *Reguliarus*, ilgai besitęsiantis, įvairaus dažnumo *lankymasis sąvartyne*. Dauguma žmonių metai iš metų pastoviai važinėjo dirbti sąvartynan.
- *Intensyvus lankymasis sąvartyne* apibrėžtu laiko periodu. Sąvartyne sklendo legenda apie žmogų, kuris vienerius metus intensyviai dirbo sąvartyne, kad galėtų nusipirkti butą ir mašiną. Pelnęs jam reikalingą pinigų sumą, sąvartyne daugiau nebepasirodė.
- *Sezoninis lankymasis sąvartyne*. Žmonių skaičius sąvartyne kisdavo priklausomai nuo metų laikų: žiemą daugiau negu vasarą. Kaip sąvartyno darbuotojai aiškino, šiltuoju metų laiku jų būdavo mažiau, nes atsirasdavo kitų darbo galimybių (statybos, darbai pas ūkininkus, miško gėrybių rinkimas ir pardavimas ir pan.).
- *Atsitiktinis lankymasis sąvartyne*. Būdavo ir vos keliskart arba labai retai apsilankančiųjų (pavyzdžiui, sūnus savaitgalį atvyksta aplankyti nuolat sąvartyne gyvenančių savo tėvų; šio vizito metu jis pasinaudoja galimybe užsidirbti rinkdamas spalvotąjį metalą ir parduodamas jį supirkėjams).

Kita žmonių, ateidavusių dirbti, grupė – *kaimiečiai iš sąvartyno apylinkių*. Jie turėjo savo namus, ūkius prie pat sąvartyno. Sąvartynas jiems buvo papildomų išteklių vieta. Kai kurie čia ateidavo

padirbėt, o kiti tik pasirinkti naudingų daiktų.

Trečia grupė – *sąvartyne gyvenantys žmonės*. Jų buvimo sąvartyne priežastis susijusi ne tik su darbu / uždarbiu, bet ir su galimybe *apsigyventi* šalia sąvartyno paties pastatytoje „namuke“. Šie žmonės sudarė palyginti nedidelę dalį visų Vilniaus sąvartyno atliekų rinkėjų. Mūsų netiksliais duomenimis, bendra jų dalis galėjo būti nuo 5% iki 20%.

Galima išskirti 3 žmonių, gyvenusių sąvartyne, tipus:

- Žmonės, turintys nuosavą gyvenamąją vietą, tačiau daugiau ar mažiau pastoviai gyvenantys sąvartyne patogumo sumetimais (kad nereikėtų kasdien vykti iš namų į sąvartyną ir atgal).
- Žmonės, gyvenantys sąvartyne, tačiau turintys alternatyvią (bet ne nuosavą) gyvenamąją ir / ar registracijos vietą (pvz., pas tėvus).
- Žmonės, neturintys jokios alternatyvios gyvenamosios vietos (tokiais tapę prieš atėjimą į sąvartyną ar buvimo jame metu; taip pat žmonės nuo vaikystės užaugę sąvartyne).

Samdomi sąvartyno darbininkai, nors ir dirbo toje pačioje erdvėje, jų darbas iš esmės buvo kitoks, nei visų aukščiau aptartų grupių. Tai buvo UAB „Vilniaus sąvartynas“ darbuotojai: traktoristai, tvarkos prižiūrėtojai, apsauginiai ir pan. Buvusiame organizacijos tinklapyje pateikiamais duomenimis, jų turėjo būti apie 40 (<www.savartynas.lt>). Tarp tiriamųjų teko sutikti žmonių, kurie prieš keletą metų, pasikeitus sąvartyno tvarkai ir netekę oficialios darbo vietos, pasiliko toliau čia dirbti – savarankiškai rinkti ir rūšiuoti atliekas. Jie tapdavo vienos iš aukščiau aptartų grupių nariais: važinėjančiais į sąvartyną arba gyvenančiais jame.

Sąvartyno administracijos darbuotojai. Jie dirbo biuruose, o ne pačiame sąvartyne. Buvusiame organizacijos tinklapyje pateikiamais duomenimis, jų turėjo būti apie 10 (<www.savartynas.lt>).

Lietuvos sąvartynų žmonės

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad nuo XX a. devinto dešimtmečio iki 2008 metų Lietuvoje veikė apie 800 sąvartynų⁵. Kone visuose buitinių atliekų sąvartynuose nuo jų įsikūrimo pradžios dirbo ir net gyveno žmonės. Deja, sunku apskaičiuoti bendrą jų skaičių visoje Lietuvoje, nes sąvartynai skyrėsi savo dydžiu, galimybėmis juose dirbti, o tai lėmė ir į juos ateinančių žmonių kiekį.

Kariotiškių sąvartynas buvo didžiausias ir turtingiausias Lietuvos sąvartynas. Jame dirbo keli šimtai atliekų rinkėjų. Tai kur kas daugiau negu kitų miestų šiukšlynuose: didžiųjų miestų (Kauno, Klaipėdos) – apie kelias dešimtis, mažesnių (pvz., Panevėžio) – keliolika, miestelių (pvz., Tauragės, Kėdainių) – keli žmonės. Nepaisant dydžio ir žmonių kiekio skirtumų atskiruose šiukšlynuose, bendra sąvartynų populiacijos struktūra buvo panaši: žmonės, ateinantys dirbti į sąvartyną, čia gyvenantys žmonės, organizacijos, tvarkančios sąvartyną, samdomi darbuotojai. Tik jų proporcijos kiekvienu atveju būdavo nevienodos.

Žmonių atėjimo į sąvartyną priežastys, aplinkybės, būdai, įėjimo į sąvartyną procesas buvo daug kuo panašūs ar iš esmės tokie patys. Skirtumas tik toks, kad mažesniems sąvartynams būdingesnis didesnis familiarumas ir bendruomeniškumas. Tuo tarpu didžiųjų miestų sąvartynams, kaip ir patiems didmiesčiams, – didesnis susvetimėjimas, anonimiškumas bei individualizacija. Sąvartynai, nors ir egzistuojantys kiekvienas kaip atskira sala (žmonių dirbusių Vilniaus, Klaipėdos, Tauragės, Didžiasalio ir kituose sąvartynuose „bendruomenės“ tarpusavyje nebendraudavo ir net nežinojo apie viena kitos egzistavimą) sudarė sąlygas formuotis daugeliu požiūriu panašioms⁶ „bendruomenėms“, t. y. žmonių grupei, kurią būtų galima įvardyti kaip „sąvartynų žmones“.

Atliekos ir jų rinkėjai: stigma ir nauda

Tiek Lietuvos sąvartynų žmonių, tiek viso pasaulio šiukšlių rinkėjų pagrindinis darbo objektas ir pragyvenimo šaltinis yra visuomenės vartojimo atliekos. Tiesa, daugeliui žmonių jos yra nepageidautinas,

⁵ Dėl atliekų tvarkymo reformos buvo uždaryti Lietuvoje veikę keli šimtai sąvartynų. Vietoje jų dabar veikia keliolika modernių buitinių atliekų sąvartynų.

⁶ Dėl nuoseklaus temos dėstymo bei apimties ribojimų šiame straipsnyje neplėtojamos tokios temos, kaip: darbo pobūdis ir gyvenimo būdas Lietuvos sąvartynuose, sąvartyno žmonių sveikata bei mirtingumas, socialiniai santykiai bei struktūros ir kt. Tačiau, remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti apie egzistavusią sąvartynų subkultūrą, būdingą atliekų rinkėjams, dirbusiems visoje šalyje išsibarsčiusiuose sąvartynuose.

netrokštas ir nevertingas dalykas – ypač tiems, kurie jas išmeta. Atliekos savo esme yra tai, kas nereikalinga. Jų sankaupos – atgrasios. Tad natūralu, kad ir darbas su jomis, keliantis pasibaurėjimą, suvokiamas kaip nešvarus, nehygieniškas ir pavojingas, dėl to ir atbaidantis. Visa tai sukuria „stigmą“: „*atliekų baimė ir žmonių, kurie su jomis dirba, baimė yra svarbiausias jų istorijos elementas*“ (Zimring, 2005, 5). Iš tiesų, didelė dalis žmonių imasi šio darbo galbūt tik tuo atveju, jei neturi kitos išeities. Kaip teigia M. Medina, įvairiose pasaulio šalyse žmonės, kurie renkasi gyventi iš šiukšlių rinkimo ir / ar rūšiavimo, turi vienintelę kitą alternatyvą – būti alkaniems (pagal Medina, 2007). Neaišku, kiek teisinga kalbant apie Lietuvos sąvartynus. Bet kuriuo atveju, galima drąsiai teigti, kad tai visuomenės pakraščiu darbas, marginalus darbas.

Vis dėlto dažnai lieka užmiršta kita pusė. „*Tokia marginalizacija nevykusi. Ji absoliučiai neologiška, jei pasvarstytume, kaip [šiukšlių rinkėjų] darbas leidžia pratęsti povartotojiškų ir poindustriinių atliekų gyvenimą. Šiandien mes aukštinau pakartotino panaudojimo vertybes. Veikla, kuria laikome „pakartotinu panaudojimu“, reiškia švaresnės, geresnės planetos palikimą savo vaikams. O to, kas gali būti dar kartą panaudota, atrinkimą iš šiukšlių mes suvokiame kaip atsakingo vartotojo veiklą.*“ (Zimring, 2005, p. 7). Taigi, atliekų rinkėjai, atskirdami iš visuomenės sukuriama šiukšlių srauto tai, kas gali būti pakartotinai panaudota, tiekia pramonei gausias antrines žaliavas. Tokiu būdu jie ne tik užsidirba savo pragyvenimui, bet ir lėtina planetos taršą, taupo ekonominius resursus.

Išvados

1. Lietuvoje iki šių dienų egzistavo bent du atliekų rinkėjų pogrupiai. Tai miestų konteinerių šiukšliautojai bei Lietuvos sąvartynuose atliekas rinkę ir rūšiavę žmonės (dėl atliekų tvarkymo sistemos reformos pastaroji grupė nuo 2009 m. praktiškai yra išnykusi).
2. Vilniaus sąvartyno atliekų rinkėjų „bendruomenė“ egzistavo apie 20 metų. Rūšiuoti antrinių žaliavų ar pasirinkti vertingų atliekų čia atėdavo keli šimtai žmonių iš aplinkinių miestų, miestelių ir kaimų. Dalis jų sąvartyne ne tik dirbo, bet ir gyveno (vis dėlto būtų klaidinga visus gyvenusius greta sąvartyno laikyti benamiais). Vilniaus sąvartyne daugiausia dirbo brandaus amžiaus, aukštesnįjį išsilavinimą turintys vyrai ir moterys. Taip pat atėdavo ir vaikų, ir vyresnio amžiaus žmonių. Bendras atliekų rinkėjų skaičius kito tiek istoriškai, tiek sezoniškai.
3. Kituose Lietuvos sąvartynuose dirbusių žmonių skaičiaus kaitos tendencijos ir populiacijos

struktūra panaši. Priklausomai nuo miesto gyventojų skaičiaus, skyriasi ir sąvartyno dydis bei turtingumas. Tai sąlygoja ir sąvartynuose dirbusių žmonių kiekio skirtumus. Dėl šios priežasties mažesniuose sąvartynuose susiformavo bendruomeniškesnė atmosfera. Tuo tarpu didžiųjų miestų sąvartynams buvo būdingas didesnis susvetimėjimas ir individualizacija.

4. Nors atliekų rinkėjai, dirbę skirtinguose šiukšlynuose, tarpusavyje nebendraudavo ir net nežinojo vieni kitų egzistavimą, sąvartynuose formavosi daugeliu požūrių panašios bendruomenės.
5. Lietuvos sąvartynuose dirbusius žmones, kaip ir viso pasaulio atliekų rinkėjus, galima laikyti visuomenės paribiu. Tai ta visuomenės grupė, kuri užsiima neprestižine, pagarbos ir susižavėjimo nekeliančia veikla. Vis dėlto galima pastebėti, kad šiai grupei priklausantys žmonės, buvo pasirinkę ar gyvenimo aplinkybių priversti dirbti ypatingą darbą – rinkti ir / ar rūšiuoti atliekas, vienokiu ar kitokiu būdu jas nukreipdami pakartotiniam panaudojimui. Tokiu būdu jie ne tik savarankiškai susikurdavo darbo vietą ir pragyvenimo šaltinį, bet ir teikė antrines žaliavas įvairioms pramonės šakoms bei mažino visuomenės atliekų sankaupas.

Literatūra

1. Gonak A., Darulis Ž., 2006, Sąvartyno gyventojų bei jų lemiančių socialinių ir ekonominių veiksnių vertinimas. *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas*. Nr. 10 (1). P. 23–26.
2. Medina M., 2007, *World's Scavengers. Salvaging for Sustainable Consumption and Production*. Lanham: AltaMira Press.
3. Rouse J., Ali M., 2001, *Waste pickers in Dhaka. Using the sustainable livelihoods approach: key findings and field notes*. Loughborough: WEDC, Loughborough University.
4. UAB „Vilniaus sąvartynas“ (trumpa informacija apie įmonę). Prieiga internetu: <www.savartynas.lt> [Jungimosi data: 2006 m. rugsėjis].
5. Sicular D., 1992, *Scavengers, Recyclers, and Solutions for Solid Waste Management in Indonesia*. Berkeley, CA, USA.
6. Zimring C. A., 2005, *Chash for Your Trash. Scrap Recycling in America*. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press.
7. Wolcott H., 1990, Making a Study more ethnographic. *Journal of contemporary Ethnography*. Vol. 19. No. 1. P. 44–72. London: Sage Periodicals Press.
8. Shachchidananda, 2001, *People at the Bottom. A Portrait of the Scavengers*. New Delhi, Concept.
9. Furedy Ch., 1990, Social Aspects of Solid Waste Recovery in Asian Cities. *Environmental Sanitation Reviews Series*. No. 30. P. 2–52. Bangkok: Environmental Sanitation of Technology.

LITHUANIAN DUMPS PEOPLE AS STRAIN OF WASTE PICKERS

Donata Petružytė

Summary

People who work with garbage exist in every society and in every time. Only its form can change. On one hand, they do the forbidding work. On the other hand, they do a very useful work. They collect and/or sort recyclables from garbage.

The aim of this paper is to present one of the least investigated groups of our society – scavengers who work in Lithuanian dumps. In the first part of this article we present the phenomenon of scavenging and people called scavengers. In the second part of this article we present a fragment of research conducted in Lithuanian dumps.

Keywords: ethnographic research, marginal groups, scavengers, ragpickers, waste pickers, dumps, sorting and recycling of waste.

LIETUVOS SĄVARTYNŲ ŽMONĖS KAIP VIENA IŠ ATLIEKŲ RINKĖJŲ ATMAINŲ

Donata Petružytė

Santrauka

Šio straipsnio tikslas – supažindinti su viena mažiausiai tyrinėtų mūsų visuomenės grupių – atliekų rinkėjais, dirbusiais Lietuvos sąvartynuose. Tai žmonių grupė, vienokia ar kitokia forma egzistavusi visais laikais visose visuomenėse. Šiai grupei priklausantys žmonės atlieka, viena vertus, atgrasų, kita vertus, svarbų ir naudingą darbą – renka ir / ar rūšiuoja pakartotinai panaudotinas atliekas.

Pirmoje straipsnio dalyje supažindinama su atliekų rinkimo ir rūšiavimo reiškiniu bei žmonių grupe, vadinama atliekų rinkėjais. Antroje straipsnio dalyje pristatomas fragmentas iš etnografinio tyrimo, atlikto Lietuvos sąvartynuose.

Prasminiai žodžiai: etnografinis tyrimas, sąvartynų žmonės, atliekų rinkėjai.

Įteikta 2009-05-22